

О ТОБОЖЊОЈ »АРХИЕПИСКОПИЈИ ОСТРО БРДО«

Радмила Тричковић је из једног врло интересантног турског споменика, писаног средином XVII стољећа, објавила дио који се тиче Пећке патријаршије. Споменик носи име *Rumili ve Anadolu'da Mitropolitlik ve Piskoposlukl* (Митрополије и пископије у Румелији и Анадолу). То је дефтер у који су заведене дажбине које су дале цркве у Турској Царевини царској благајни средином XVII вијека, у раздобљу од 1640. до 1655. године. Чува се у Архиву предсједништва владе у Цариграду.

Објављујући дио из тог дефтера који се односи на Пећку патријаршију¹), Р. Тричковић се није задовољила да материјал само објави и снабдије коментарима који су употребни за публикацију, већ је материјал објавила у оквиру расправе под насловом *Српска црква средином XVII века* (Глас САНУ CCCXX, од. ист. наука књ. 2, Београд 1980, 61-164). Расправљајући о многим проблемима историје српске цркве у XVII вијеку, залазила је, ослањајући се на податке из наведеног пописа, и у проблеме историје српске цркве под турском влашћу у ранијим раздобљима, па чак додирујући нека питања из времена успоставе турске власти у српским земљама.

У овом раду биће управо ријеч о једном покушају Р. Тричковић да из уписа тобожње »архиепископије нахије Остро Брдо у кадилуку Петруш«, изведе далекосежне закључке о положају српске цркве под турском влашћу после пада Смедерева (1459) до обнављања Пећке патријаршије (1557). Поводом тога рада Р. Тричковић написао сам критички осврт под насловом *Титула »пископос« у попису митрополија и епископија Пећке патријаршије из средине XVII века и питање постојања самосталне српске цркве пре 1557. године* (Годишњак Друштва историчара Војводине, Нови Сад 1982, 179-194). У том осврту сам истакао велики значај споменика који је Р. Тричковић објавила и указао на допринос који је дала својим коментарима. Али се нисам могао сложити са свим њеним тврдњама. Нарочито сам се критички односио – као што се то из наслова види – према њеном тумачењу титуле »пископос«.

Р. Тричковић полази од чињенице да су у попису који објављује све епархије Пећке патријаршије уписане као »митрополие« (*metropolit*), а само четири као »пископије« (*piskopos*). У тумачењу је пошла од тога да назив »пископос« у овом попису значи *патријархов егзарх*, али мисли, баш зато што ријеч о патријарховом егзарху, да титулу »пископос« треба схватити као већу част у хијерархији српске цркве од митрополита. Та титула, по мишљењу Р. Тричковић, значи архиепископ, примас.

Из тврдње да титула »пископос« у овом попису епархија српске цркве значи патријархов егзарх стоји интерпретација на здравим нога-

1. У тај објављени дио су уведене годишње дажбине (кесим) које су давали патријарси Пајсије и Гаврило и дажбине (пешкеш) које су давали епископи српске цркве царској благајни приликом издавања берата у раздобљу 1640. до 1655. године.

ма. То можемо рећи већ на основу онога што је Р. Тричковић навела као доказе и индиције за три »пископије« уписане у тај попис.

»Пископија невјерника Цркве духовника Латина у санџаку Босанском, Кљншком, Херцеговачком и њених области« (стр. 78 у рукопису) је по том турском попису убележена као упражњена, будући да је умро монах Исаија који уписан као »пископос«, па је 1655. године постао његов наслединик Лонгин. Исаија је босански митрополит који се спомиње у записима 1627. и 1635. године. Умјесто досјеђања о »архиепископији«, што чини Р. Тричковић, треба једноставно протумачити да је босански митрополит Исаија био патријархов егзарх, односно »пископос цркве латинских духовника« у Босанском, Кљншком и Херцеговачком санџаку. Томе треба додати да постоји раније изричито свједочанство да је пред шеријатским судом у Сарајеву 1569. године *патријархов егзарх* Јовасил тражио дажбине од католика.²⁾

Изгледа такође јасно да је »пископија невјерника кадилука Самоков, Разлог и Ихтиман и њене области« (стр. 75 у рукопису) уписана у том дефтеру самоковском митрополиту, чија је епархија посебно уписана. Ту ће свакако самоковски архијереј бити патријархов егзарх у прикупљању дажбина од католичких цркава у бившим и тадашњим саским, рударским мјестима.

Положај епархије са сједиштем у манастиру на Цетињу која је уведена у овај дефтер као »пископија« (стр. 84 рукописа) захтијева посебну пажњу. У то вријеме је тадашња Црна Гора била етнархија под турском врховиом влашћу, а на челу етнархије био је цетињски владика. Његова црквена јурисдикција се простирала ван »кадилука Кара Даг«, па чак и на крајеве који нису били под турском влашћу. Не бих се овдје упуштао у широко расправљање у односу између српског патријарха и црногорског владике у то вријеме. У расправи Р. Тричковић споменуто је с позивом на Милаша, да је цетињски владика био патријархов егзарх. Али због тога није оправдано оглашавати владике Мардарија и Висариона архиепископима. Постоје власторучни потписи у писмима тих владика и има савремених врло вјеродостојних свједочанстава о титулама тих владика. Уопште има поприличан број несумњивих историјских извора који јасно свједоче какве су биле титуле црногорских владика у XVII столећу.

Дефтер о којем је ријеч не узима у обзир хијерархијску подјелу Пећке патријаршије на митрополије и епископије. Подјела у дефтеру на »митрополије« (*metropolitî*) и »пископије« (*piskoposi*) није заснована на тој структури. Уколико можемо процијенити, кад је ријеч о споменуте три »пископије«, све говори за то да се у дефтеру под називом »пископос« подразумева *патријархов егзарх*. И у свом ранијем критичком ос-

2. У Фојничким регестима које је објавио П. Матасовић има доста података из којих се види да су заступници српског патријарха тражили од католика дажбине на основу турских исправа. То су изјављивали и пред судом приликом спорова.

врту био сам склон да усвојим то тумачење Р. Тричковић, али нисам могао примити њено мишљење да та дужност у хијерархији српске цркве у XVII стољећу уједно значи вишу титулу од митрополита, титулу архиепископа, примаса.

Нисам могао да разумијем откуд она прави комбинације о архиепископији, кад сама доноси доказе да је босански митрополит Исаија који се у попису спомиње као покојни био патријархов егзарх код босанских фрањевца прије своје смрти. Замјерио сам још што није употребила сва релевантна свједочанства из *Фојничких регеста* и указао да међу њима постоји свједочанство да баш *егзарх* српског патријарха тражи дажбине од католика.

Ипак нисам тада без резерве примио тумачење да у попису о којем је ријеч титула »пископос« значи патријархов егзарх. И то баш због наводне »пископије ђаура нахије Остро Брдо у кадилуку Петруш« – како упис чнта Р. Тричковић. Написао сам тада: »Не могу да замислим због чега би она била егзархат, а никаквих чак ни посредних сведочанстава нема који би на то указивали« (стр. 186). Сада, послније накнадних испитивања у стању сам да укажем на неке податке који нас могу упутити гдје да тражимо рјешење.

Иако та моја нова истраживања не одређују сасвим прецизно о каквој је »пископији« ријеч, толико је, ипак, одређују да отпада свака тврдња Радмиле Тричковић да је тобожња »архиепископија ђаура нахије Остро Брдо у кадилуку Петруш« преостатак оне архиепископије – патријаршије која је падом Смедерева (1459) као таква подвргнута Охридској архиепископији. Та наводна »архиепископија«, по мишљењу Р. Тричковић, је преостатак оне архиепископије – патријаршије, којој је на челу био патријарх Арсеније, према неким родословима, партијарх у чије су вријеме Турци »заузели српску земљу« и наметнули »велики датак на патријаршијску власт«. По мишљењу Р. Тричковић тада је та црква подвргнута јурисдикцији Охридске патријаршије, али са извјесном самосталношћу. Њен положај је тобоже Охридска архиепископија схватала као архиепископију-митрополију, а домаће српско свештенство као архиепископију-патријаршију. На тој основи – по тумачењу Р. Тричковић – дошло је до сукоба између смедеревске и охридске цркве 1527 – 1532. године.³⁾

3. Тај сукоб се још увијек назива »бчном смедеревског епископа Павла«. О том сукобу сам више пута расправљао и указао на основу анализе извора значај тог сукоба. Видјети нарочито моје расправе: *Однос између Охридске архиепископије и српске цркве од пада Смедерева (1459) до обнављања пећке патријаршије (1557)*, Радови Ак. наука и умј. БиХ XXXIII, Од друштвених наука књ. 13, Сарајево 1970 (стр. 185-209) и овдје цитирану расправу *Титула »пископос« у попису митрополија и епископија Пећке патријаршије из средње XVII вијека и питање постојања самосталне српске цркве пре 1557. године*, Годишњак Друштва историчара Војводине 1982, Нови Сад 1984 (стр. 179-194). Друга расправа представља у односу на прву у извјесном смислу исправку, односно допуну.

Међутим, Р. Тричковић не само да тај упис произвољно тумачи већ и погрешно чита и лоцира. Ја бих упис прочитао:

Piskoposî kefere-i nahiye-i Ostrovica der kazâ-i Petrus.

Кад је ријеч о имену »нахије« нисам потпуно сигуран у читању. Али колико могу из снимака да видим, читање Остро Брдо не долази никако у обзир. Најприје ће бити Островица, али допуштам да је могуће и нешто другачије читање. Прочитати нахија Остро Брдо, како чита упис Р. Тричковић, нема ни палеографског оправдања нити има упоришта у историјској или садашњој топономастици.

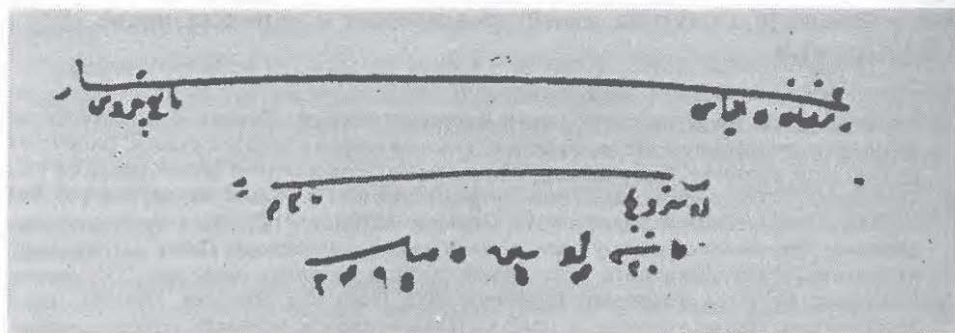
Прије свега кадилук Петрс (или Петруш) није у Смедеревском већ у Крушевачком саицаку. Спада у оне области Деспотовине које су пале 1454/5. године под турску власт. Тада је турски продор обухватио најразвијенију рударску област Деспотовине. То је област гдје су била саска рударска, католичка насеља.

Указао бих да је у нашем средњем вијеку у долини Топлице позната католичка црква саских рудара која се назива *Острациа*, а да удовица кнеза Лазара 1395. године дарује манастиру св. Пантелејмона у Св. Гори трг Копоићи и »село Остракје«. К. Јиречек у своме дјелу *Handel strassen und Begwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters* спомиње ту цркву. У Историји српског народа (II том) спомиње се рудник *Остраћа*. То је добро знаи локалитет, сада *Остраци* на десној страни Ибра близу планине Суво Рудиште.

Не бих се усудио да повежем »нахију« о којој је ријеч са тим подацима, јер палеографски моменти, бар колико то ја видим, не дају основа за такав поступак.

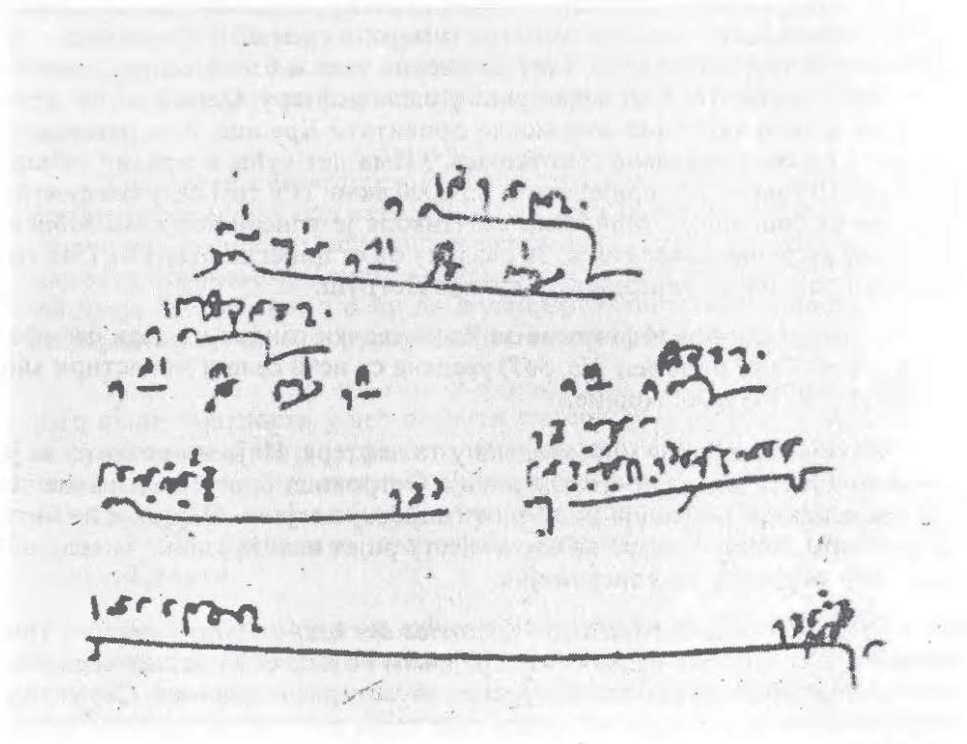
Али могу прекопати нама познате и приступачне дефтере за Крушевачки санцак да нађем упоришта за локализацију »пископије« о којој је ријеч.

У сумариом катастарском дефтеру за Крушевачки саицак из 1516. године (Архив предсједиштва владе у Цариграду, *Tapu-Tahriv defterleri No 55*) уписано је село Островице које припада нахији Петруш.

Не бих рекао да би то могло бити садашње село Островица на обали Видрењака у области Тутина. Сувише је на југу. Ради се о другом мјесту.

Али у саставу другог тимара у другој нахији, у Дубочици (Длубочици), у истом дефтеру уписано је село које би се могло читати *Остриковица* или слично томе. Истом тимару спада и манастир св. Никола, а његово друго име (*nám-i dîger*), могло би се читати *Островица* (или *Истровица*, што ми не изгледа оправдано).

Можда у наводном имену тога манастира, забиљеженом у најстаријим нама познатом дефтеру за Крушевачки санџак, треба тражити сједиште »нахије«, области која се у XVII вијеку у дефтеру црквених дажбина спомиње као »пископија невјерника нахије Островица у кадилуку Петруџ«.

Познији нама познати дефтери за Крушевачки санџак не дају податке који би тај закључак јасно потврђивали. То су поименични дефтери, којима раније споменути сумарни дефтер није спадао у »старе дефтере« (*defter-i atik*). Нису се пописивачи у поименичним пописивањима ос-

лањали на њега, нису се преносили распоред и називе насеља уз употребу старог сумарног дефтера, као што је то био случај са поименичним дефтерима.

У поименичном катастарском дефтеру за Крушевачки санџак из 1536/36. године (Архив предсједништва владе у Цариграду, *Tapu-Tarih defterlehi No. 179*) наилазимо на нешто другачије уписе.

Постоји село Остриковица и до њега манастир св. Никола. Тај упис спада у нахију Аладча Хисар, па се не може односити на локалитет који тражимо⁴) Међутим, даље у овај дефтер уписано је село Островица (*Ostrovica*) у нахији Петруш као и у ранијем дефтеру. Има осам домова и четворицу нежењених, па даје дажбине тимарику (*hâsil*) у вриједности од 2000 акци. Сва домаћинства, како ожењених тако и нежењених, уписана су са баштинама. То је изузетан упис у овом дефтеру. Одмах до тог села уписано је село чије би се име могло прочитати Брњица. Али је као друго име тога села наведено (*Ostrikovica*.)⁵) Има пет кућа, а приход тимарника (*hâsil*) уписан је у вриједности од 1000 акци. И у том селу све су куће уписане са баштином. Манастир св. Никола је уписан код села Забрђа. То су све сусједни локалитети. За разлику од старијег дефтера из 1516 године сва та насеља уписана су у нахији Петруш.

У поименичним дефтерима за Крушевачки санџак из познијег времена (*Tapu-Tarih defterleri No. 567*) уведена су иста села и манастири као у дефтеру из 1535/36. године.

Нахија Островица није уведена у те дефтере. Није ми познато да је средином XVII вијека постојала нахија Островица било као управна територијална организација било по тимарској подјели. Најприје ће бити да је у овом попису црква на овом мјесту ријеч нахија ознака за крај, област коју обухвата та »пископија«.

»*Piskoposî i kefer-e-i nahiye-i Ostrovica der kazâ-i Petrus*« морамо тражити у крају који сам назначио набрајањем података из наших средњовјековних извора и нарочито из турских катастарских дефтера. Све упућује да је »пископија« остатак некадашње саске католичке вјерске заједнице која је подвргнута у погледу плаћања дажбина, односно са становишта османске власти, Пећкој патријаршији, као што су били исто тако подвргнути католички фрањевачки манастири у Босни самоковска саско рударска католичка територијална заједница. Мислим да треба истаћи још и ово: топоним Островица је чест у нашим рударским крајевима, а саске цркве посвећене св. Николи спомињу се и у другим рударским мјестима у нас.

4. Вјероватно да се становништво преселило и пренијело називе мјеста и цркве.

5. Овај други назив насеља би потврђивао да се раније становништво отселило. Поред новог имена убиљежено је и старо.

Чини ми се да смо се овим разјашњавањем приближили објашњењу што значи титула »пископос«, односно шта значи »*пископосі*«, а шта значи »*metropolitі*« у дефтеру о којем је рјеч. Из тога би произишло да те четири »пископије« које су уписане у овај дефтер нису истог карактера.

Црногорске владике су на свој начин патријархални егзарси, из сасвим другачијих разлога него остали.

Особити упис црногорских владика Мардарија и Висариона у овај дефтер може да буде подстицај да се постави питање односа црногорских владика према српском патријарху у вријеме развитка црногорске етнархије у XVII вијеку, а нарочито да се постави питање улоге владика Мардарија и Висариона у покрету Црногораца за вријеме кандијског рата. То би захтијевало посебну студију у којој би овај податак нашао своје мјесто.

Три друге »пископије« би биле другог карактера. »Пиоскопос« је патријархов егзарх над католичким вјерским организацијама. То је неоспорно кад је ријеч о »пископији невјерника Цркве духовника Латина у санцаку Босанском, Клишком, Херцеговачком и њене области«. За остале двије се може само рећи да је највјероватније моје објашњење да су поријеклом од саских, рударских католичких заједница.

Упис у овом дефтеру који се односи на босанске фрањевце уноси иешто више свјетлости у већ познати материјал о сукобима фрањеваца и егзарха српског патријарха што нам је познато из *Фојничких регеста*. У том питању се могу направити иови помаци у нашем сазиању. Колико знам има један снимљен докуменат из Цариградског архива који се односи на спор фрањеваца са егзархом српског патријарха. Тај докуменат треба објавити.

Кад је ријеч о другим двијема »пископијама« не налазе се на видiku неки помаци у разјашњавању питања. Моје указивање шта би те »пископије« могле бити ипак је само највјероватнија претпоставка, а не јасно разјашњење без резерве. С позивом на спорове босанских фрањеваца са егзарсима српског патријарха о чему понешто знамо поставља се питање шта су одређивали турски законски акти и како су поступале турске власти са правима споменутих егзарха, нарочито у XVII вијеку, када је почела оживљавати католичка црквена организација у нашим земљама под турском влашћу.

Али овдје не желим нити могу ући у расправљање тих питања. Уосталом, овај мој прилог нема тако великих претеизија. Њиме се одужујем да нешто кажем шта је заправо »пископија невјерника нахије Островица у кадилуку Петруш«, на што нисам могао ништа одговорити у ранијем критичком осврту на расправу Радмиле Тричковић. На крају, овај мој

приједлог није толико посвећен да расправи шта је та »пископија« колико шта она није.

Она сигурно није »архиепископија данра нахије Остро Брдо у кадилуку Петруш« и није преостатак некадашње архиепископије – патријаршије која је последице Смедерева (1459) као архиепископија подвргнута Охридској архиепископији, што тврди Радмила Тричковић.

Бранислав Ђурђев

Мула-Мустафа Башескија, ЛЕТОПИС. »Веселин Маслеша« Библиотека »Културно наслеђе«, Сарајево, 1987.

Летопис Мула Мустафе Башескије о догађајима у Сарајеву и Босни од 1746. до 1804. године присутан је у нашој културној јавности, тако рећи, од његовог постанка; прво у рукописном облику на турском језику, као ауторов аманет будућим читаоцима, а потом у различитим издањима појединих целина на српскохрватском језику, све до овог последњег допуњеног фолклорном грађом у редакцији Мехмеда Мујезиновића. У дугом времену постојања летопис је био поуздан извор вести за проучавање материјалне и духовне културе, градњи и обнављању појединих објеката, развоја заната и мануфактуре, трговине и угостиелства, бројних катастрофа, кужних пошести, политичких и јавних скандала, али, на срећу, и вести о лепим странама живота, забавама, на теферичима, еснафским скуповима, »сијелима« и »сохбет-халвама« на којима су читане књиге, рецитовани хвалоспеви, причане приче, певане песме и игране игре. За историчара културе, и за историчара књижевности посебно, драгоцене су вести о библиотекама, примерцима ретких источњачких књига, о преписима различитих *дивана* и *речника*, о калиграфима зналцима многих писарских формула, али исто тако и зналцима оријенталних језика и књижевне технике на тим језицима.

Упућеност на Башескију као поуздан извор утицала је да аутор и његово дело добију прави значај тек у новије доба и да постану предметом свестранијег интересовања. У досадашњим радовима Башескија је, углавном, кориштен и вреднован као писац историографске грађе, док је тек библиографски нотиран као аутор песничких састава на турском и српскохрватском језику под песничким именом Шевкија. Ти његови песнички састави, скупа са фолклорном грађом, записаним народним причама, народним анегдотама и пар кратких народних песама, знатан су део његовог корпуса који иде под насловом *Летописа*, чиме се и овим текстовима и летописној материји неправедно одриче књижевни карактер.